

Ulf Lundström och Karolina Parding

Lärares upplevelser av friskolereformen – effekter av marknadsiseringen av den svenska gymnasieskolan

Friskolereformen har på kort tid fått starkt genomslag i Sverige. Lärarna är nyckelpersoner när det gäller att genomföra reformer i skolan vilket medför att deras förståelse av arbetsvillkor och policykontext påverkar hela skolverksamheten. Detta gör det angeläget att belysa hur lärarna uppfattar friskolereformen, hur den påverkar deras arbete och profession och hur de själva agerar i relation till reformen. Resultaten av fokusgruppsintervjuer med 58 gymnasielärare visar att marknadens logik fått betydelse i de flesta lärares arbetsvardag, vilket innebär nya arbetsuppgifter och arbetsvillkor samt att maktförhållanden, yrkesidentiteter och skolkulturer utmanas. Många lärare anpassar sig motvilligt till marknadslogiken medan andra adopterar den.

Ulf Lundström, fil dr i pedagogiskt arbete,
Institutionen för tillämpad
utbildningsvetenskap,
Umeå universitet
Ulf.Lundstrom@educ.umu.se

Karolina Parding,
fil dr i arbetsvetenskap,
Institutionen för ekonomi, teknik och
samhälle, Luleå tekniska universitet
Karolina.Parding@ltu.se

De senaste decenniernas intensiva reformering och omstrukturering av den svenska skolan har medfört att lärarna fått orientera sig i ett till stora delar nytt utbildningslandskap. Decentralisering, mål- och resultatstyrning,

Denna artikel baseras på ett pågående forskningsprojekt finansierat av Vetenskapsrådet, *Gymnasieskolan som marknad* (Vetenskapsrådet dnr 2007-3579). Artikeln är en svensk bearbetning av Lundström U & Parding K (2011): Teachers' experiences with school choice: Clashing logics in the Swedish education system, *Education Research International*, vol 2011, doi:10.1155/2011/869852.

nya läroplaner och betygssystem är några betydelsefulla reformer sedan slutet av 1980-talet. Dessutom har grundläggande organisatoriska förändringar som regleringen av arbetstid, löner och arbetslag påtagligt ändrat arbetets villkor i skolan – landets största arbetsplats. För gymnasieskolans lärare har dessutom hela utbildningens organisering förändrats under första halvan av 1990-talet, och inför läsåret 2011/2012 genomfördes ytterligare en gymnasiereform, Gy 11. Parallellt med dessa reformer infördes den så kallade friskolereformen eller valfrihetsreformen (SOU 1991/92:95, SOU 1992/93:230). Avreglering och marknadsutsättning är en del av en internationell trend, men Sverige har gått längre än många andra länder i strävan efter att skapa en ”skolmarknad” (Chubb 2007), framför allt genom skolpengen, avsaknaden av avgifter, de relativt gynnsamma förutsättningarna för att starta friskolor samt möjligheterna att bedriva skolverksamhet med ekonomisk vinst. Marknadiseringen utgör dessutom något helt nytt i den svenska utbildningssektorn som under lång tid präglats av traditionell socialdemokratisk utbildningspolicy med stark statlig styrning.

I gymnasieskolan har reformen lett till en ökning av andelen elever i friskolor från cirka 2 till 24 procent mellan läsåren 1992/1993 och 2010/2011, varav den största ökningen skett de allra senaste åren (Skolverket 2011). En konsekvens av detta är att skolor idag, oavsett om de är kommunala eller fristående, konkurrerar om elever. Denna konkurrens kan dessutom antas trappas upp ytterligare då antalet gymnasieelever de närmaste åren kommer att sjunka drastiskt (Skolverket 2010). Förutom elevernas skolval medför reformen också att lärare har möjlighet att välja huvudman att arbeta för, det vill säga offentlig eller privat.

De omständigheter som målats upp ovan kan antas påverka lärare och villkoren för deras arbete. Det finns dock relativt lite forskning om just den svenska friskolereformen (Fredriksson 2009, Nilsson 2002), inte minst gällande lärarnas roll i sammanhanget. De studier som har gjorts i Sverige har huvudsakligen haft demokrati- och segregationsperspektiv och belyst elevers och deras föräldrars val eller varit effektivitetsstudier där betygsinflationen diskuterats (Blomqvist & Rothstein 2000, Bunar 2010, Dahlstedt 2007, Eriksson 2005, Lidegran 2006, Lindblom 2010, Lund 2007, Korp 2006, Wikström & Wikström 2005). Friskolereformen har också studerats via mediernas framställning av den svenska skolan, även detta utifrån ett diskursanalytiskt perspektiv (Melander 2004). Endast ett fåtal studier har gjorts med fokus på just lärare i relation till friskolereformen (Fredriksson 2010, Lundström & Holm 2011).

I den internationella forskningslitteraturen har skolvalspolicy, eller *school choice* som det brukar benämnas, också granskats men även där mestadels ur ett segregations- och demokratiperspektiv med elevers och föräldrars val som utgångspunkt (Forsey et al 2008). De internationella studier som finns gällande effekter på lärare antar tämligen svartvita perspektiv, antingen för eller emot,

snarare än att problematisera reformens effekter (Walsh 2006, Hoxby 2002). Även om privat ägda skolor och marknadsivering av skolsektorn kommit att bli en global företeelse finns det dock svårigheter med att jämföra olika länder med varandra beroende på olikheterna i utbildningssystemens historiska, sociala, kulturella och politiska sammanhang.

För att nå en helhetsbild gällande effekter av reformen behöver man se till fler faktorer än elevers och deras föräldrars valmönster (Blomqvist & Rothstein 2000). Med ett professionsteoretiskt perspektiv på friskolereformen kan fördjupad kunskap nås om dels dynamiken mellan olika styrningslogiker och däri reformens konsekvenser ur just de professionellas perspektiv i sina specifika arbetsplatskontexter, dels marknadsivering av offentliga tjänster generellt sett. Artikeln nyttjar denna möjlighet att applicera ett professionsteoretiskt perspektiv på friskolereformen i syfte att studera hur lärare upplever effekterna av friskolereformen.

Bakgrund – den svenska skolan som exempel på en marknadsiverad arbetsplatskontext

Svenska utbildningsreformer har stora likheter med utbildningsreformer i andra västländer, exempelvis gällande decentralisering, avreglering och förordande av valmöjligheter (Daun & Siminou 2005). Valfrihetspolicy och marknadsivering har varit en stark trend i många västländers utbildningspolicy från 1980-talet och framåt. Samtidigt finns skillnader mellan Sverige och andra länder. Specifikt för Sverige är att läroplanen är nationell och gäller för samtliga skolor, fristående som kommunala. Vidare utgör Sverige ett tydligare exempel än de flesta andra länder på en utvecklad skolmarknad (Blomqvist & Rothstein 2000). Avgifter är inte tillåtna i varken kommunala eller fristående skolor. I stället finns den så kallade skolpengen som följer med eleven och medför att skolorna får mer pengar ju fler elever de attraherar. Dessutom är vinster tillåtna i friskolesektorn, vilket är unikt i ett internationellt perspektiv. Företag har uppmärksammat att det finns möjligheter till god lönsamhet i skolsektorn vilket har lett till introduktionen av ett antal friskolekoncerner på aktiemarknaden. Ett exempel är Baggium som mellan 2007 och 2010 delade ut 83,4 Mkr i vinst till grundarna (*Dagens Industri* 2011). Idag har dessutom svenska skolkoncerner börjat exportera sin verksamhet utomlands, till exempel till Storbritannien (Erixon Arreman & Holm 2011, *Svenska Dagbladet* 2009), något som väckt stor uppmärksamhet i forskarvärlden (Allen 2010). Sammantaget har den relativt gynnsamma marknaden för friskolor medfört en ökning av andelen elever i friskolor med över 20 procent på mindre än 20 år, som nämnts ovan. Det kan också noteras att den starka expansionen samt det faktum att friskolor i Sverige får gå med vinst utgör ett markant policyskifte då

socialdemokratisk politik, präglad av centralstyrning med likvärdighet och social utjämning som centrala mål, länge har varit dominerande i svensk skolpolitik (Arnesen & Lundahl 2006, Daun 2003).

Teoretiskt ramverk – olika logiker och olika värden

Professionellt arbete, såsom lärararbete, beskrivs ofta som situerat i spänning mellan professionens logik och organisationens logik (Evetts 2006a, Evetts 2006b, Hasenfeld 1983, Lipsky 1980, Svensson 2008). Exempelvis styrs professionella av policy, regler och rutiner definierade av de arbetsorganisationer de tillhör. Samtidigt använder de sin professionsspecifika kunskap och kompetens i bedömningar och beslutsfattande i sitt arbete, vilken de tillägnat sig genom den högre utbildning de fullgjort. I linje med nyinstitutionell teori formar, möjliggör och begränsar institutionerna yrkesutövarnas handlingar inom en passande logik (March & Olsen 2005, s 5) som kan vara både explicit och implicit uttryckt. Samtidigt är yrkesutövarna aktörer som formar yrkesidentitet och utbildningspolicy i praktiken. Att tillgodose såväl organisationens som professionens logiker med dess tillhörande värden skapar ofta en spänning. Spänningen mellan olika logiker är speciellt intressant att studera i tider av förändrad styrning, vilket införandet av friskolereformen exemplifierar. Friskolereformen innebär att ytterligare en styrdimension tillkommer. Utöver organisationens och professionens logik introduceras nu också marknadens logik. Med detta perspektiv kan man beskriva lärares arbete som situerat mellan olika, och till viss del konkurrerande logiker – professionens, organisationens/byråkratins och marknadens logik (Freidson 2001). De tre logikerna är idealtyper och existerar alltså inte renodlade. Vi använder begreppen för att analysera och synliggöra effekter av de olika sätten att styra och organisera lärares arbete.

I korthet kan professionens logik beskrivas som baserad på att professionella själva kontrollerar sitt arbete. De professionella ges ansvar och tillit och har därmed en hög grad av autonomi och handlingsutrymme. Handlingsutrymme, eller diskretion, är också statusfyllt och något som professionella brukar eftersträva (Hellberg 1991). Vidare styrs arbetet via kollegialitet, det vill säga att de professionella styr varandra tillsammans baserat på den professionsspecifika kunskapsbasen, yrkesetikerna samt den rådande kulturen. Identifikationen med denna logik är ofta mycket stark bland professionsmedlemmarna. Professionella tenderar att välja profession innan de väljer specifik arbetsorganisation att verka inom. Vidare byter professionella oftare arbetsorganisation än profession under sin yrkeskarriär. Detta medför ofta en starkare identifikation med professionen snarare än med arbetsorganisationen (Baruch & Cohen 2007, Heggen 2008). Det bör här noteras att professionens logik inte ska ses som definierande karakteristika för professionen, utan snarare som en beskrivning av de grundantaganden

logiken i sig baseras på (Evetts 2011). Byråkratins – eller organisationens – logik å andra sidan baseras på byråkratiska strukturer, där regler, rutiner, standardisering, uppföljning och utvärdering är centrala inslag. Vidare baseras denna logik på långsiktig planering, detta för att resurser ska användas på mest effektiva sätt. Andra centrala begrepp är effektivitet och ansvarighet. I marknadens logik är inriktningen i stället att göra vinst och möta kundernas (förväntade) behov. Begrepp såsom vinst, kund, konkurrens, ansvarighet, effektivitet och management är centrala.

De tre logikerna grundar sig på olika värden (Selznik 1957), vilket medför olika sätt att se på hur arbetet ska planeras, utföras och följas upp. Detta innebär också att de olika logikerna har olika syn på vad som är viktigast och hur detta uppnås på bästa sätt. Den eller de aktörer som har tolkningsföreträde bestämmer vilken logik som styr arbetet i störst utsträckning. Ett exempel på en kollision mellan de olika logikerna är synen på verksamhetens primära fokus (Liljegren 2011). Inom professionslogiken kan det beskrivas som de individuella eleverna och deras behov, vilket tar sig uttryck i form av för- och efterarbete samt själva undervisningen (Colnerud & Granström 2002). Inom den byråkratiska logiken är inriktningen måluppfyllelse inom de byråkratiska strukturerna, medan ekonomisk vinst är det centrala i marknadslogiken.

I Sverige har utbildningssystemet, och därmed lärares arbetsplats, dominerats av professionens logik och byråkratins logik (Parding 2007, Lundström 2007). Lärare har alltså traditionellt sett haft såväl pedagogiskt som administrativt ansvar. Med stöd av vårt empiriska material menar vi dock att marknadens logik idag kommit att få en framträdande roll, vilken utmanar den tidigare balansen mellan professionens och byråkratins logiker.

Metodologiska överväganden

Denna artikel baseras på ett pågående forskningsprojekt finansierat av Vetenskapsrådet, *Gymnasieskolan som marknad* (Vetenskapsrådet dnr 2007-3579). Projektet i sin helhet innefattar ett brett spektrum av material (statistiska data, policydokument, enkätdata och intervjuer) som fokuserar uttryck för effekter av friskolereformen. I denna artikel utgår vi från fokusgruppsintervjuer med gymnasielärare i kommunala och fristående skolor.

De skolor som är representerade i studien är belägna i fem kommuner i Sverige, med olika grad av urbanisering och olika grad av konkurrens (se *figur 1*).

Grad av urbanisering	Grad av konkurrens	
	Hög	Låg
Hög	<i>Kommun A</i> Cityskolan City AB <i>Kommun B</i> Norrskolan Norra AB	<i>Kommun D</i> Söderskolan Södra AB
Låg	<i>Kommun C</i> Österskolan	<i>Kommun E</i> Västerskolan

Figur 1. Översikt över studerade skolor

Skolorna är anonymiserade och fiktiva namn används. Kraven på god forskningssed (Vetenskapsrådet 2011) har även i övrigt beaktats. Intervjumaterialet består av totalt 14 fokusgruppsintervjuer med sammanlagt 58 lärare. De utvalda skolorna har mellan 100 och 2 000 studenter och mellan 10 och 170 lärare. Urvalet av skolor styrdes av ett antal kriterier. Vi sökte kommuner som kunde antas vara utsatta för varierande grad av konkurrens, en sökning som grundades på uppgifter om dels andel elever i friskolor, dels antalet gymnasieskolor i kommunen och i närliggande kommuner. Eftersom expansionen av friskolor varierar efter geografiska och politiska gränser ville vi även att kommunerna skulle vara urbaniserade i varierande grad, från storstad till glesbygd. Vi ville också ha med både fristående och kommunala skolor för att kunna belysa både hur man i de nya organisationerna formar verksamheten och skolkulturen och hur lärarna i de äldre kommunala organisationerna svarar på den nya policykontexten.

Intervjuerna genomfördes av flera forskare i projektet *Gymnasieskolan som marknad* utifrån en relativt öppen intervjumall som omfattade tre teman: uppfattningar om konkurrens, bilden av skolan (som den formas och som den antas uppfattas) samt effekter av reformen för organisation, personal och elever. Intervjuerna kan beskrivas som semistrukturerade. De intervjuteman som användes utgjorde en inramning av intervjuernas inriktning, samtidigt som ett stort utrymme lämnades för interaktion och initiativ i grupperna. Intervjuerna spelades in och transkriberades.

Valet av intervjuer som empirisk bas grundar sig på målsättningen att belysa hur lärares livsvärldar beskrivs och upplevs förändras i relation till friskolereformen (Kvale 1996, Layder 1998). Att just fokusgruppsintervjuer använts baseras på att de skapar en interaktion intervjupersonerna emellan. Denna interaktion bidrar till en speciell dynamik som är svår att uppnå genom andra datainsamlingsmetoder (Stewart et al 2007). Dessutom möjliggör fokusgrupper förståelse av människors gemensamma värderingar och uppfattningar vilket gör metoden fruktbar när det till stor del är professionella antaganden och kultur som är i fokus (Gibbs A 1997). Det är en inriktning som också avspeglar sig i analysen som mer tar fasta på vilken mening (gemensam och avvikande) som skapas i lärargrupperna, professionen och de olika skolornas specifika kontexter och kulturer än på individernas uppfattningar (Smithson 2000).

Det initiala fokuset för analysen av materialet var lärarnas upplevelser av friskolereformen i relation till deras dagliga arbete. Eftersom lärarnas beskrivningar visade sig handla mycket om kontrasteringar mellan nuvarande och tidigare arbetssituation analyserades materialet utifrån de tre logikerna profession, byråkrati och marknad (Freidson 2001). Även i resultatredovisningen använder vi oss av Freidsons tre logiker som tolkningsverktyg för att analysera och synliggöra lärarnas upplevelser av effekter av de olika sätten att styra och organisera arbetet. Det bör noteras att begreppen inte används av lärarna utan är vår tolkning av deras utsagor. Detta sätt att tolka data kan beskrivas som en tematisk analys (Gibbs G 2007). Materialet handlar i större utsträckning om marknadens logik än professionens och byråkratins, vilket kan förklaras av att intervjuerna inriktades mot konkurrens och marknadsinflytandets betydelse i lärarnas arbete. Vidare är presentationen av empirin deskriptiv då vi utgår från lärarnas beskrivningar av friskolereformens effekter utifrån möjligheter, hinder och dilemman de själva beskriver sig uppleva. Skälen till detta är två: dels saknas denna typ av studier, dels är denna vinkling viktig om man vill belysa just lärares egna upplevelser. Vi menar att lärarnas uppfattningar är centrala med tanke på att de är utförare av utbildningsuppdraget och därmed innehar en nyckelroll i dagens kunskapssamhälle (Hargreaves & Goodson 2003).

Då denna artikel baseras på kvalitativa data är de generaliseringar som görs av analytisk karaktär (Yin 1994) i syfte att förstå hur lärare upplever sina arbetsvillkor i kontexten av friskolereformen. Vi söker alltså belysa specifika aspekter av lärarnas upplevelser av sina arbetsvillkor genom att problematisera friskolereformen. Även om det inte är möjligt att generalisera resultaten till samtliga lärare i Sverige kan de ha bäring i andra liknande kontexter. Det kan vara dels i relation till lärare och skolor utöver de undersökta, dels möjligen också till andra professionella grupper i den offentliga sektorn vars verksamheter varit föremål för marknadsisering.

Resultat – konkurrerande logiker

Effekterna av friskolereformen är påtagliga i lärarnas berättelser om sitt arbete. Marknadslogiken påverkar vardagen och förändrar arbetsvillkoren på ett sätt som svenska lärare aldrig tidigare har erfarit. För många av de intervjuade lärarna är det en utveckling som delvis kolliderar med deras professionella antaganden och värderingar, medan förändringarna för andra lärare upplevs tämligen oproblematiska.

Resultatredovisningen illustreras med citat från intervjuerna. Det är citat som antingen är typiska för många av de intervjuade (och ofta inte skiljer sig mellan friskolor och kommunala skolor) eller som uttrycker något specifikt i sammanhanget. Gemensamt för de utvalda citaten är att de har valts ut då de belyser dynamiken och spänningen mellan de olika logikerna, vilket också ligger i linje med artikelns syfte.

Professionens logik

Professionens logik innebär att de professionella (lärarna) i utbyte mot sina specifika kunskaper och yrkesetik ges ansvar och handlingsutrymme för att utföra sitt arbete, och ges därmed stort inflytande över sitt arbete. Intervjuerna av lärarna i denna studie fokuserade förvisso marknadsinflytande i arbetet, men samtidigt framgår det att många identifierar sig med professionens logik, som man ser som närmast självklar. En lärare säger att han ”lägger helst ned tid på eleverna och undervisning direkt” (Österskolan). Detta uttrycks även av en annan lärare som markerar undervisningen som kärnan i arbetet:

Jag skulle kunna ha högre kvalitet på mina kurser om jag inte behövde göra massa annat bredvid. (Södra AB)

Helhetsintrycket av intervjuerna är att lärarna ser undervisning som sin centrala uppgift, det är också detta lärarna ger uttryck för att brinna för och vara kompetenta till. Detta ligger i linje med innehållet i professionens logik där de professionellas direkta arbete med klienterna, baserat på de professionellas egna överväganden, utgör grunden för det sätt på vilket arbetet styrs och utförs.

Byråkratins logik

I byråkratins logik finns en strävan efter effektivitet genom reglering, planering och uppföljning i en formell, hierarkisk organisation. Inriktningen mot långsiktig planering är något många lärare anammar och ett antal uttryck i intervjuerna handlar om att konkurrensen mellan skolorna försvårar detta. Ett annat exempel på inslag av byråkratisk logik är att ledningen beslutar om hur arbetet ska organiseras, vilket kan exemplifieras vid en av de studerade skolorna där ledningen

har beslutat att förändra organiseringen av lärarnas arbete från ämneslag till interdisciplinära arbetslag:

Det som vi har klagat på är att vi tycker att ämnesidentiteten, att ämnet fortfarande är så pass viktigt att organisationen borde kretsa kring ämnet i stället för arbetslaget. (Norrskolan)

Citatet illustrerar den byråkratiska modellens betoning av uppifrån-ned-styrning av offentliga organisationer. Det visar också att denna logik kan stå i motsättning till gymnasielärares uppfattningar om organiseringen, som i detta fall är identifikationen med det egna ämnet.

Flera av lärarna pekar också på kraven på utvärderingar och kvalitetsredovisningar, vilket också kan ses som uttryck för den byråkratiska logiken. Lärarna menar att dessa tar tid i anspråk och med de begränsade resurserna de upplever utgör de ett visst problem. Samtidigt ger de uttryck för att dessa arbetsuppgifter inte utgör något större problem i relation till vad de identifierar som sitt huvudsakliga läraruppdrag. Detta kan förklaras av att byråkratins och professionens logik (inom vilken flertalet lärare identifierar sig) länge funnits sida vid sida i arbetets vardag, och även om de stundtals stått i motsättning till varandra har de delvis också förenats.

Marknadens logik

I marknadens logik anses marknadsprinciper vara det bästa sättet att effektivt styra organisationer – i detta fall skolor. De ”bästa” skolorna kommer att fortleva och detta grundar sig inte på politiska beslut eller professionella avgöranden utan på kundernas val. Eftersom det var marknadsinflytandet som fokuserades i intervjuerna, finns det många uttryck för marknadslogiken. Exempelvis är ett antal uttalanden om nya arbetsuppgifter förknippade med marknadsföring och konkurrens. Dessa beskrivs som problematiska i många fall då de medför ökad arbetsmängd och intensifiering av arbetet enligt lärarna:

Det blir mer stress i arbetssituationen. Fokus hamnar på andra saker på våra arbetslagsträffar än skolutveckling. Det blir mer marknadsföring [...] I stället för att diskutera ”hur ökar man kunskapsmängden?” så diskuterar man ”hur får vi fler elever?” (Österskolan)

Marknadslogikens genomslag i det dagliga arbetet märks också i lärarnas vokabulär. Ord som att vara konkurrenskraftig, säljande, leverera och att marknadsföra används frekvent:

Men bara ett sådant ord t ex som ”leverera”. Det är ju ett ekonomiskt ord. Vad ska man leverera, demokratiska människor och kritiskt tänkande, eller? Det är svårt att få ihop de här olika språken. (Norrskolan)

Några lärare reflekterar över de nya inslagen av ekonomiskt språk och en pekar på det marknadsinfluerade språk hon menar etablerat sig även bland kommunala skolledare:

Det finns ett väldigt starkt marknadstänkande, nu på skolledarnivå, det blev ju väldigt uppenbart i ett inledningstal som den nye verksamhetschefen höll. Han pratade om konkurrensfördelar, identitet, marknadsföring, osv. Det var flera stycken sådana här lite ”marknadsord”. Och sedan sa han undervisning en gång. (Norrskolan)

Marknadslogikens närvaro är påtaglig och märks bland annat i utbudet av program i skolorna. Det finns en strävan efter att kunna erbjuda program som attraherar elever, en lyhördhet för vad man tror tilltalar presumtiva elever. Det kan tolkas som ett exempel på att professionella avgöranden får stå tillbaka för marknadslogiken, och irritation och frustration över detta framskymtar i några intervjuer:

Man ska anpassa sig till ungdomarna och vad de vill ha. Kanske sälja sig lite grann där också. Ge någon kurs som man kanske tycker att det här ger väl inte så mycket men kan man få ungdomar och kan den få ungdomar att lära sig annat så kan man väl köra med den kursen, styling, smink eller spa eller vad det kan heta för något. (Norrskolan)

Lärarna uttrycker också att det inte är tillräckligt med att göra ett bra jobb; det måste nu visas upp externt också. En lärare säger att ”man har en press på sig att vara ständigt vara som en reklampelare” (Norra AB) – ett av många uttryck för hur marknadstänkandet influerar vardagsarbetet. Det finns dock delade meningar bland de intervjuade om kraven på att ständigt behöva visa upp sitt arbete. Några ser det som ett utvecklingsarbete och som något som kan vara bekräftande, andra (en större grupp) ser det som ytterligare ett nytt inslag som tar tid och energi från undervisningen. Det råder dock stor enighet om att marknadsinflytandet berör lärarna i deras arbetsvardag:

... så märker man att det är ju en ständig, en ständig fråga, något som hela tiden måste tas hänsyn till. Att det här att konkurrera, att vara konkurrenskraftig, att ha program som lockar elever. [...] Ibland kanske det gör att

man inte fokuserar lika mycket på själva utbildningen, utan det blir mer att det ska vara något som är populärt, som drar elever. (Södra AB)

Uppfattningarna om konkurrensens betydelse varierar mellan skolor och individer. Delvis beror den på hur konkurrensutsatt skolan är, men också på hur väl skolan lyckas i konkurrensen. I allmänhet upplevs den starkare av lärare på skolor som förlorar elever. Den upplevda konkurrensen korrelerar alltså inte direkt med dikotomin friskolor – kommunala skolor. Den är i högre grad kopplad till vilka skolor som finns i närheten och vilka program de har. Exempelvis konkurrerar Södra AB med Söderskolan när det gäller ett program av de 17 som finns. I större städer finns samma program på flera kommunala skolor och på friskolor och de konkurrerar alla med varandra. Österskolan, belägen i en glesbygdskommun, är utsatt för stark konkurrens från både friskolor och kommunala skolor i större, intilliggande kommuner. Bilden av konkurrensrelationerna är med andra ord komplex.

Kollisioner och överlappningar

I följande avsnitt redovisas hur de tre logikerna kan överlappa och kollidera med varandra. Under lång tid har byråkratins och professionens logik samexisterat och tillsammans haft tolkningsföreträde. De intervjuade lärarnas berättelser beskriver utvecklingen av en skolmarknad som medfört förändrade prioriteringar, något många lärare inte känner sig tillfreds med. Flera ger uttryck för att den pedagogiska grunden stundtals kommer i skymundan:

Det är ju inte organiserat kring undervisning idag utan det överläts till oss som en enskild sak som ska bara gå av sig själv. Och det finns inga pedagogiska möjligheter. Det finns inget pedagogiskt ledarskap och det finns ingen insikt om att det skulle kunna behövas det heller. [...] Det finns ingen sådan vilja. (Norrskolan)

Det finns ett antal uttryck i intervjuerna med ett liknande innehåll som citatet ovan. Det kan tolkas som att marknadslogiken har vunnit mark på professionslogikens bekostnad. Flera beskriver att de känner sig tvungna att ägna sig åt marknadsföring som att delta på mässor, formulera annonser och att utveckla lockande program och skolprofiler. De tycker inte att det borde vara deras uppgifter, men utför dem ändå motvilligt eftersom de inte upplever sig ha något val. Om de inte arbetar med att attrahera elever, riskerar de att förlora sina jobb eller att skolan måste läggas ned. Detta kan tolkas som att lärarna menar att arbetet med marknadsorienterade arbetsuppgifter står i motsättning till deras professionella identiteter:

... det blir mer att det ska vara något som är populärt, som drar elever. Och sen om kunskapsnivån och själva utbildningen är bra det är inte lika viktigt i sammanhanget utan det är nästan mer att det ska vara populärt. För att [...] får man inte sina elever får man inga pengar och då kan man inte ha kvar sin skola. (Södra AB)

Jag tycker på något sätt att vi är här för att undervisa och göra ett så bra jobb som möjligt och sen så är det då på en annan nivå som man ska sköta det marknadsmässiga. (Norrskolan)

Missnöjet med dessa arbetsuppgifter grundar sig på att de tar tid, kraft och pengar från vad lärarna uppfattar som kärnan i arbetet. Prioriteringarna av arbetsuppgifter strider mot centrala värden i professionslogiken och därmed mot dessa lärares identifikation med professionslogiken. Dessutom pekar några på att de inte är kompetenta att arbeta med marknadsföring:

Jag tycker inte att vi är kompetenta till det. Alltså, den marknadsföring som vi kan göra, den handlar om att presentera en bra undervisning. Och sedan att vara inblandad i loggor och broschyrer och jippon och jag vet inte vad. Det är inte våran grej, så ser jag på det. (Norrskolan)

Med marknadslogiken följer krav på flexibilitet som stundtals står i motsättning till långsiktig planering och samordning vilket kännetecknar byråkratins och delvis professionens logik. På ett par av studiens friskolor är flexibilitet ett honnörsord i den entreprenörkultur man försöker skapa på skolorna och som också finns uttalad i deras profil. Det är en kultur som även medför nya anställningsvillkor, till exempel 40-timmarsvecka, att lärare förväntas göra vaktmästares och andras uppgifter och att bonusar förekommer. Lärarnas uppfattningar om detta varierar men flera anammar ambitionen att vara flexibel. Dessutom finns det en styrning vid anställningar mot att välja personal som ställer upp på skolans inriktning.

Skolval och konkurrens medför i sig att de involverade aktörerna ständigt förändras och förändras. Bland annat har det inneburit att en ökande mängd elever byter program och skolor under pågående läsår. Skolorna verkar sträcka sig långt i ambitionen att behålla eller vinna dessa elever och därmed deras skolpeng. Lärarna måste vara flexibla och anstränga sig för att lappa ihop studieplaner som inte är direkt kompatibla mellan programmen/skolorna:

Om det kommer elever i februari... [...] då tar vi in dem för vi behöver ha pengarna. [...] oavsett om det har betydelse för pedagogiken eller utbildningen. (Cityskolan)

Detta betraktas av flera lärare som problematiskt eftersom de ibland måste ge avkall på sitt professionella omdöme för att ordna lösningar för de elever som byter, lösningar som de menar kan innebära sämre kvalitet för eleven. Det är ett exempel på de olika betydelser det serviceideal som finns i både professionens och marknads logik har. Exemplet illustrerar att service, å ena sidan, kan definieras som utbildningskvalitet och, å andra sidan, som nöjda ”kunder” eller ”företag”.

Som nämnts finns det också lärare som adopterat marknadslogiken, speciellt på friskolorna. De uppskattar friskolornas platta, flexibla organisation med korta beslutsvägar och beskriver de kommunala skolorna som trögrörliga och byråkratiska:

Vi är en väldigt platt organisation [...] Flexibel blir ju lite av ett honnörsord. (Norra AB)

Vissa lärare ser det som en positiv utmaning att försöka identifiera skolans starka sidor. En lärare på City AB säger: ”Men jag upplever det inte alltid negativt. Jag tycker också att det kan vara lite roligt på något sätt ändå”. Ett annat exempel visar att det också förekommer lärare på kommunala skolor som uppskattar marknadsinflytandet. Det är en lärare som gör en jämförelse med ett arbete som säljare:

Men det är väl ingen skillnad på att sälja skola som att sälja Coca-Cola? Det är ju samma skit ändå [...] Ja, jag säljer undervisning. Jag sålde lastbilar förut, det är ingen större skillnad. (Cityskolan)

Hans uttalande kan tolkas som att han har adopterat marknadslogiken och sammanflätat den med värden i sin professionella identitet.

Slutsatser och diskussion – kolliderande logiker och yrkesidentifikation

Vi har använt Freidsons (2001) begrepp – professionens, byråkratins och marknads logiker – för att analysera och synliggöra hur lärare upplever effekterna av den svenska friskolereformen. Denna ansats belyser och tydliggör lärarnas position i spänningen mellan olika logiker i de skolor de verkar i.

Studiens resultat visar att den marknadsinriktade reformeringen av den svenska skolan har implikationer för lärares arbete. Lärarnas yrkesidentitet finns i hög grad i professionens logik, även om de har införlivat delar av byråkratins logik som en del av den. Exempelvis är läroplan och kursplaner och många andra uttryck för byråkratins logik legitima och för givet tagna inslag i lärarnas arbete. Det är dock inte möjligt att utifrån denna studie dra slutsatser i vilken mån

någon av de tre logikerna i realiteten dominerar i de studerade skolorna. Däremot visar studien att marknadslogiken är ett nytt inslag som fått betydelse i de flesta lärares arbetsvardag. Resultaten visar också att dessa nya influenser medfört nya motsättningar i lärarkulturen, motsättningar mellan en marknadsorienterad kultur och den mer traditionella identifikationen med professionslogiken. De marknadsrelaterade arbetsuppgifterna upplevs ha inneburit ökad arbetsbelastning då marknadsföring och liknande uppgifter konkurrerar om tiden. Många av de intervjuade lärarna upplever också att de stundtals måste göra avkall på professionella avgöranden för att inte förlora elever. Att tillfredsställa "kunden" har blivit en ny, och av många upplevd som påtvingad, prioritet.

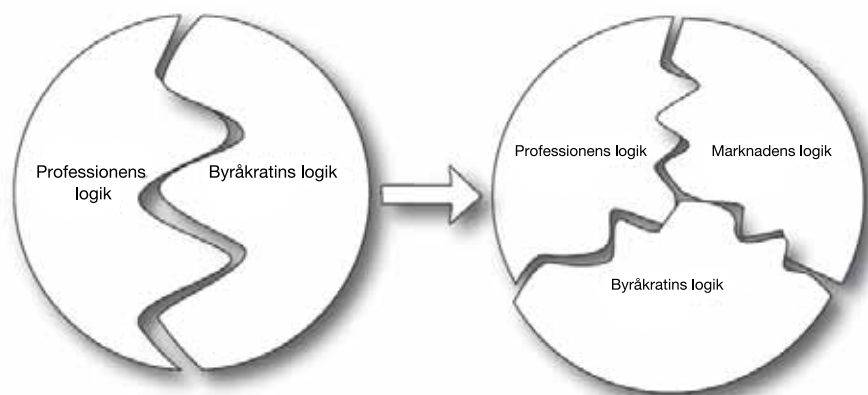
Inflytandet av en ny entreprenörkultur på skolorna är märkbar, till exempel i det marknadsinflytade språket och i förändrad reglering av arbetstid och andra villkor. Lärarna beskriver hur nya uppgifter som marknadsföring, att synliggöra verksamheten utåt och att konstruera nya säljbara program tillkommit. Vi tolkar det som att många lärare ser detta som en motsättning till professionslogiken som de identifierar sig starkt med; de beskriver att de nya arbetsuppgifterna stjälar tid och resurser från de pedagogiska uppgifterna – arbetets kärna. Flera utför motvilligt de nya uppgifterna, de upplever sig inte ha något val. Marknadslogiken medför "tvingande" argument i bemärkelsen att om man inte spelar med som en aktör på marknaden, riskerar man övertalighet och i slutänden att skolan läggs ned. Detta innebär att lärarna förlorar kontroll över arbetets innehåll och därmed att deras autonomi minskar. I detta kan en förskjutning av makt skönjas.

Lärarna har tidigare tilldelats makt över sin arbetsutövning, grundad på gemensamma kunskaper och yrkesetik, för att utifrån professionella avgöranden uppnå de demokratiskt beslutade målen för undervisningen. Studiens resultat visar att denna position utmanas av marknadsinflytandet och att marknaden i högre grad får tolkningsföreträde. Att stå sig i konkurrensen, att attrahera elever och (för friskolorna) att generera vinst har nu blivit nya centrala frågor. Dessa diskurser framstår som starka både i nationell och lokal skolpolicy samtidigt som det inte verkar förekomma djupare reflektion bland skolornas personal om vilka implikationer diskurserna kan ha för arbetet i skolan. Studien visar på att det är svårt för lärarna att omformulera arbetets mening i det nya sammanhang de nu arbetar. Den osäkerhet som flera av studiens lärare uttrycker inför exempelvis de nya arbetsuppgifterna, de nya organisatoriska villkoren och det ekonomiska språkbruket kan ses mot den bakgrunden.

Resultat visar på ytterligare en effekt av marknadslogiken, nämligen att en splittring av lärarkåren verkar uppstå. Å ena sidan finns lärare som starkt opponerar sig mot denna trend och som vill försvara professionella värderingar som att fokusera undervisningen och social inkludering, det vill säga professionens logik; å andra sidan finns lärare som adopterar en ny yrkeskultur,

präglad av marknadslogiken. Dessa lärare värderar flexibiliteten, affärsidéerna och entreprenörsandan som ofta kontrasteras mot vad de uppfattar som rigida, byråkratiska kommunala skolorganisationer. Mellan dessa båda grupper finns ett antal lärare som ser både för- och nackdelar med marknadslogiken.

Föreliggande studies resultat kan också jämföras med två tidigare intervjustudier med kommunala gymnasielärare (Parding 2007, Lundström 2007). Dessa genomfördes mellan 2002 och 2004 på orter där inslaget av friskolor ännu var obetydligt och därmed syntes inte heller några inslag av marknadslogik i lärarnas arbete. Däremot var spänningen mellan professionens och byråkratins logik tydlig. Lärarna var upptagna med att implementera ett antal olika reformer, som den relativt nya gymnasieorganisationen, läroplanen och betygssystemet, samt den nya regleringen av arbetstid och löner. En av de mest aktuella frågorna då var skol- och kommunledningarnas införande av ämnesövergripande arbetslag, vilket gick stick i stäv med professionens önskan om att behålla ämneslagen, den för gymnasielärare traditionella organiseringen (Linnell 1994, Månsson 2004, Siskin 1994). Det har hänt mycket på de få år som gått sedan dessa studier gjordes. Inslagen av marknadslogik som då var obetydliga (förutom i storstäderna) har nu fått stor betydelse även på andra orter. *Figur 2* illustrerar det skifte av styrning och organisering av lärarnas arbete som nu pågår. Olika skolor och kommuner har kommit olika långt i denna förändring beroende på de lokala konkurrensförhållandena, men uppenbarligen pågår ett skifte som i hög grad förändrar många lärares arbete och villkoren som omgärdar det. En central fråga i denna nya kontext är balansen mellan att sälja och att undervisa.

Figur 2. Lärares arbete – i spänningsfältet mellan olika logiker för styrning och organisering (Lundström & Parding 2011, återgivet med tillstånd).

Vilka långsiktiga effekter kan marknadsinflytandet få på lärares arbete? Som nämnts i forskningsöversikten är forskningen om sambandet mellan utvecklingen av en skolmarknad och lärares arbete begränsad, speciellt när det gäller de allra senaste årens utveckling. På ett allmänt plan beskrivs ofta vafrihetspolicy som ett hot mot lärares arbete och också lärarprofessionen (Ball 2003, Helsby 1999, Codd 2005, Walsh 2006, Whitty 1997). Diskurser om effektivitet, konkurrens, marknadsisering, prestationskultur och ansvarsutkrävande anses stå i motsättning till yrkets handlingsfrihet och tilliten till de professionella, vilket försvagar och utarmar professionen i sin helhet. Studiens resultat indikerar en utveckling i riktning mot vad som kan kallas organisationsprofessionalism (Evetts 2006c) eller ny professionalism (Hoyle 2001). För lärarna innebär det en styrd, serviceinriktad roll i en affärskontext. Balls (2003, s 216) uppfattning att det pågår en kamp om tolkningsföreträde och yrkesutövningens grundläggande värderingar, om läraryrkets själ, framstår som en realitet på de undersökta skolorna. Med utgångspunkt i professionssociologi, kan man säga att det finns en potentiell risk för att det kollegiala samarbetet och stödet försvagas i tider av förändrad styrning:

When individual performance (e.g., of students and teachers, GPs and consultants) is linked to the success or failure of the organization, then this amplifies the impact of any failure. The danger in this is that professional cohesion and mutual cooperation are undermined and competition can threaten both team working and collegial support. (Evetts 2009, s 7)

Å andra sidan, som nämnts i litteraturöversikten, finns det också forskare som menar att valfrihetsreformer medför förbättrade möjligheter för lärare, till exempel utökad autonomi (Chubb & Moe 1990, Hoxby 2002). Utifrån professionssociologi kan det också antas att lärare som anammar en yrkesidentifikation som förenar marknads- och professionslogikerna har möjlighet att skaffa sig en fördelaktig position i sina respektive verksamheter. I likhet med Evetts (2011) menar vi att det finns såväl utmaningar och möjligheter som bestående karakteristika beträffande professionellas arbete i tider av reformer såsom friskolereformen. Vidare konstaterar Evetts att det ännu inte finns tydliga empiriska studier som visar kausala samband mellan organisatoriska förändringar och en utmaning av professionens logik. Med andra ord behövs omfattande empiriska studier som närmare granskar om och hur dessa samband ser ut.

Slutligen kan konstateras att även vår studie visar att det behövs mer forskning för att belysa effekterna av friskolereformen i Sverige. Det är också angeläget i ett internationellt perspektiv eftersom de svenska friskolekoncernerna håller på att etablera sig i andra länder, till exempel i Storbritannien. Balls (2003) påstående att de aktuella reformerna inte bara förändrar vad lärare gör, utan också vilka de

är, är en intressant utgångspunkt för fortsatt forskning. Det är lärarna som ytterst förverkligar skolpolitik i undervisningen, och undervisning är yrkesgruppens centrala uppgift, vilket gör det relevant att genomföra en observationsstudie av hur lärare i praktiken balanserar de tre logikerna i klassrummet, i lektionsförberedelser och efterarbete.

Referenser

- Allen R (2010): "Replicating Swedish 'free school' reforms in England". *Research in Public Policy*, sommar 2010.
- Arnesen A-L & Lundahl L (2006): "Still social and democratic? Inclusive education policies in the Nordic welfare states". *Scandinavian Journal of Educational Research*, vol 50, nr 3, s 285-300.
- Ball S (2003): "The teacher's soul and the terrors of performativity". *Journal of Education Policy*, vol 18, nr 2, s 215- 228.
- Baruch Y & Cohen A (2007): "The dynamics between organizational commitment and professional identity formation at work". I Brown A, Kirpal S & Rauner F (red): *Identities at work* (s 241-260). Dordrecht: Springer.
- Blomqvist P & Rothstein B (2000): *Välfärdsstatens nya ansikte. Demokrati och marknadsformer inom den offentliga sektorn*. Stockholm: Agora.
- Bunar N (2010): "Choosing for quality or inequality: Current perspectives on the implementation of school choice policy in Sweden". *Journal of Education Policy*, vol 25, nr 1, s 1-18.
- Chubb JE (2007): "Kommentar: Att få ut det mesta möjliga av marknaden: lärdomar av ett fritt skolval i USA". I Lindbom A (red) *Friskolorna och framtiden – segregation, kostnader och effektivitet* (s 51-57). Stockholm: Institutet för framtidsstudier.
- Chubb JE & Moe TM (1990): *Politics, markets, and America's schools*. Washington, DC: Brookings Institution.
- Codd JE (2005): "Teachers as 'managed professionals' in the global education industry: The New Zealand experience". *Educational Review*, vol 57, nr 2, s 193-206.
- Colnerud G & Granström K (2002): *Respekt för läraryrket. Om lärares yrkesspråk och yrkesetik*. Stockholm: HSL förlag.
- Dahlstedt M (2007): "I val(o)frihetens spår". *Pedagogisk forskning i Sverige*, vol 12, nr 1, s 20-38.
- Dagens Industri (2011): *S-toppens skolklipp*. Publicerad 2011-03-07.
<http://di.se/Default.aspx?pid=3866&epslanguage=sv> (hämtad 2011-03-10).
- Daun H (2003): "Market forces and decentralization in Sweden: Impetus for school development or threat to comprehensiveness and equity?". I Plank DN & Sykes G (red): *Choosing choice. School choice in international perspective* (s 92-111). New York and London: Teachers College Press.
- Daun H & Siminou P (2005): "State, market and civil forces in the governance of education". *European Education*, vol 37, nr 1, s 26-45.
- Eriksson M (2005): *Sociologisk atlas över Stockholm*. Uppsala: Kulturgeografiska institutionen.
- Erixon Arreman I & Holm A-S (2011): "Privatisation of public education? The emergence of independent upper secondary schools in Sweden". *Journal of Education Policy*, vol 26, nr 2, s 225-243.
- Evetts J (2006a): "Organizational and occupational professionalism: The challenge of new public management". Paper presenterat vid *XVI World Congress of Sociology*, 23-29 juli, Durban, South Africa.
- Evetts J (2006b): "Introduction: Trust and professionalism: Challenges and occupational changes." *Current Sociology*, vol 54, nr 4, s 515-531.
- Evetts J (2006c): "Short note: The sociology of professional groups: New directions." *Current Sociology*, vol 54, nr 1, s 133-143.
- Evetts J (2009): "Reconnecting professional occupations with professional organizations: Risks and opportunities". Paper presenterat vid Europeiska sociologiförbundets nionde konferens, 2-5 september, Lissabon, Portugal.
- Evetts J (2011): "A new professionalism? Challenges and opportunities." *Current Sociology*, vol 59, nr 4, 406-422.

- Forsey M, Davies S & Walford G (2008): "The globalisation of school choice? An introduction to key issues and concerns". I Forsey M, Davis S & Walford G (red): *The globalisation of school choice* (s 9-25). UK: Cambridge University.
- Fredriksson A (2009): "On the consequences of the marketization of public education in Sweden". *European Educational Research Journal*, vol 8, nr 2, s 299-310.
- Fredriksson A (2010): *Marknaden och lärarna. Hur organiseringen av skolan påverkar lärares offentliga tjänstemannaskap*. Doktorsavhandling. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Freidson E (2001): *Professionalism, the third logic*. Cambridge: Polity Press.
- Gibbs G (2007): *Analyzing qualitative data*. London: Sage.
- Gibbs A (1997): "Focus groups". *Social Research Update. Issue nineteen*. Department of Sociology, University of Surrey.
- Hargreaves A & Goodson I (2003): "Series editors' preface". I Sachs J (red): *The activist teaching profession* (s ix-xii). Buckingham: Open University Press.
- Hasenfeld Y (1983): *Human service organizations*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Heggen K (2008): "Profesjon og identitet". I Molander A & Terum LI (red): *Profesjonsstudier* (s 321-332). Oslo: Universitetsforlaget.
- Helsby G (1999): *Changing teachers' work*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.
- Hellberg I (1991): *Professionalisering och modernisering. En studie av nordiska akademiker i offentlig tjänst*. Stockholm: Arbetslivscentrum.
- Hoyle E (2001): "Teaching. Prestige, status and esteem". *Educational Management & Administration*, vol 29, nr 2, s 139-152.
- Hoxby C (2002): "Would school choice change the teaching profession?" *The Journal of Human Resources*, vol 37, nr 4, s 846-891.
- Korp H (2006): Lika chanser på gymnasiet? En studie om betyg, nationella prov och social reproduktion. *Malmö Studies in Educational Sciences*, No 24. Malmö: Malmö högskola, Lärarutbildningen.
- Kvale S (1996): *Interviews. An introduction to qualitative research interviewing*. Thousand Oaks, California: Sage.
- Layder D (1998): *Sociological practice: Linking theory and social research*. London: Sage.
- Lidegran I (2006): *Uppsala – en akademiskt dominerad gymnasieskola*. Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi nr 34. Uppsala: SEC, ILU, Uppsala universitet.
- Liljegren A (forthcoming 2011): "Pragmatic professionalism: Micro level discourse in social work". *European Journal of Social Work*.
- Lindbom A (2007): *Friskolorna och framtiden*. Stockholm: Institutet för framtidsstudier.
- Lindbom A (2010): "School choice in Sweden: Effects on student performance, school costs, and segregation". *Scandinavian Journal of Educational Research*, vol 54, nr 6, s 615-630.
- Linnell U (1994): "Fortbildning i en decentraliserad skola – en bakgrund och några problemställningar". I Madsén, T (red) *Lärares lärande: från fortbildning till en lärande arbetsorganisation* (s 94-120). Lund: Studentlitteratur.
- Lipsky M (1980): *Street-level bureaucracy. Dilemmas of the individual in public services*. New York: Russell Sage Foundation.
- Lund S (2007): "Valfrihet och konkurrens. Utvecklingstendenser inom gymnasieutbildningen". *Pedagogisk forskning i Sverige*, vol 12, nr 4, s 281-300.
- Lundström U (2007): *Gymnasielärare – perspektiv på lärares arbete och yrkesutveckling vid millennieskiftet*. Akademisk avhandling. Umeå: Umeå universitet.
- Lundström U & Holm A-S (2011): "Market competition in upper secondary school: Perceived effects on teachers' work." *Policy Futures in Education*, vol 9, nr 2, s 193-205.
- Lundström U & Parding K (2011): "Teachers' experiences with school choice: Clashing logics in the Swedish education system". *Education Research International*, vol 2011. Article ID 869852, doi:10.1155/2011/869852, <http://www.hindawi.com/journals/edu/2011/869852/>.
- Melander F (2004): "Kris i skolan? En analys av den aktuella svenska skoldiskursen". I ALI (red): *Nära gränsen? Perspektiv på skolans arbetsliv* (s 287-317). Malmö: Arbetslivsinstitutet.
- Månsson E (2004): "Dagens lärare – klämd mellan oförenliga krav?" I ALI (red): *Nära gränsen? Perspektiv på skolans arbetsliv* (s 19-46). Malmö: Arbetslivsinstitutet.
- Nilsson I (2002): *Fristående skolor: internationell forskning 1985-2000*. Stockholm: Skolverket.

- Parding K (2007): *Upper secondary teachers' creation of discretionary power: The tension between profession and organisation*. Akademisk avhandling. Luleå: Luleå tekniska universitet.
- Selznick P (1957): *Leadership administration. A sociological interpretation*. Evanstone: Row, Peterson Company.
- Siskin SL (1994): *Realms of knowledge: Academic departments in secondary schools*. Great Britain: Burgess Science Press.
- Smithson J (2000): "Using and analysing focus groups: limitations and possibilities". *International Journal of Social Research Methodology*, vol 3, nr 2, s 103-119.
- SOU 1991/92:95: *Om valfrihet och fristående skolor*.
- SOU 1992/93:230: *Valfrihet i skolan*.
- Stewart DW, Shamdasani PM & Rook DW (2007): *Focus groups – Theory and practice*. London: Sage.
- Svensson LG (2008): "Profesjon og organisasjon". I Molander A & Terum LI (red) *Profesjonsstudier* (s 130-143). Oslo: Universitetsforlaget.
- Skolverket (2010): *Konkurrencen om elevenna*. Rapport 346. Stockholm: Fritzes.
- Skolverket (2011): Data sammanställda från Skolverkets statistik <http://www.skolverket.se/sb/d/175>. Hämtat 2011-05-06.
- Svenska Dagbladet (2009): *Med vinsterna går friskolan på export*. Publicerad 2009-08-25. http://www.svd.se/opinion/ledarsidan/med-vinsterna-gar-friskolorna-pa-export_3405537.svd (hämtad 2010-06-18).
- Vetenskapsrådet (2011): *God forskningssed*. Vetenskapsrådets rapportserie 1:2011. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Walsh P (2006): "Narrowed horizons and the impoverishment of educational discourse: Teaching, learning and performing under the new educational bureaucracies". *Journal of Education Policy*, vol 21, nr 1, s 95-117.
- Whitty G (1997): "Marketization, the state, and the re-formation of the teaching profession." I Halsley AH, Lauder H, Brown A & Wells S (red): *Education. Culture, economy, and society* (s 299-308). Oxford & New York: Oxford University Press.
- Wikström C & Wikström M (2005): "Grade inflation and school competition: An empirical analysis based on the Swedish upper secondary schools". *Economics of Education Review*, vol 24, nr 3, s 309-322.
- Yin R (1994): *Case study research. Design and methods*. Thousand Oaks: Sage.